

Fotodokumentace ke staré zástavbě Polné
a k lidové architektuře okolních obcí z fondů Městského
muzea v Polné
(příspěvek věnován 100. výročí národopisné výstavy v Polné r. 1894)

LUBOMÍR PROCHÁZKA

Městské muzeum v Polné – pobočka Muzea Vysočiny v Jihlavě uchovává ve svých fondech cennou fotografickou dokumentaci ke studiu staré zástavby Polné v 19. století a lidového stavitelství v okolních obcích 2. poloviny 19. a první čtvrtiny 20. století. Tento dokumentační pramen nebyl zatím zevrubněji zhodnocen k odbornému studiu. Nejcenější soubor fotodokumentace k lidovému stavitelství regionu z fondů Městského muzea v Polné představují snímky pořízené před rokem 1900 (s největší pravděpodobností v době příprav regionu na Národopisnou výstavu československou v roce 1895 v Praze.)¹ Fotografie zachycují starou vesnickou zástavbu obcí v okolí Polné (Brzkov, Dobrouť, Hrbov, Janovice, Nížkov, Věžnička, Záborná). Autorem fotografií byl Břetislav Rérych (1872 – 1936), učitel v Dobrouťce a později ředitel chlapecké školy v Polné a zároveň mimo zaměstnání pracovník a ředitel Městského muzea v Polné.²

Velmi zajímavá je skupina fotografií zachycující lidové stavby v Janovicích. Snímek chalupy v Janovicích (bez uvedení čp. či jména majitele usedlosti), představuje roubený, bíle olíčený dům s lomenicí, kabřincem, makovičkou a podlomením. Část polnoválcové střechy je krytá šindelem a část došky (tento výčet technicko-konstrukčních prvků představuje některé typické znaky lidové architektury obcí v okolí Polné, obvyklých převážně českým etnikem). Obytná část výše popisované usedlosti má navíc výrazně přečnívající stropní trámy, takže přes ně přetažená střecha vytváří zápraží. Poblíž stavení je situován dřevěný kříž se stříškou a plechovým Kristem. Tyto drobné sakrální objekty nebývají zpravidla umísťovány v těsné blízkosti usedlostí (příloha 1). Klementův statek v Janovicích zaujme lomenicí z prken, skládaných střechovitě i klasovitě do šesti velkých polí (příloha 2).

Ze snímků pořízených v obci Záborná zaujme fotografie skupiny kamenných lochů (sklepů) pro úschovu brambor. U blíže neurčeného statku v téže obci stojí vedle obytné části bíle olíčený přízemní roubený špýchárek krytý slámou, podélně orientovaný ke

komunikaci (příloha 3). Další zdokumentovaný objekt v Záborné – velký statek Hrubých – upoutá jednoduchou zděnou klenutou bránou bez výzdoby. Tento typ je charakteristický pro vjezdy do usedlostí v obcích v okolí Polné. Mimořádně zajímavým a v současné době již neexistujícím objektem je zděná rychta v obci Brzkov (ikonografických dokladů k těmto společenským stavbám v regionu příliš neexistuje; dochovaných objektů in situ i na území ČR je ještě méně). Objekt je na štítovém průčelí i na boční vstupní stěně plasticky vyzdoben pilastry, zejména nad nadpražím. Rychta má jehlancový kabřinec a polovalbovou střechu krytou šindelem. Lomenice je složena ze svisle kladených prken. Dřevěná vížka se zvonkem a cibulovou stříškou je zasazená na hřeben střechy. Budova se svým celkovým vzhledem značně odlišuje od ostatních staveb na vesnici (viz I. strana obálky).

V Dobroutově byl zdokumentován v patře roubený, bíle olíčený mlýn s kamenným přízemím. Polovalbová střecha je krytá šindelem a nad kabřincem je umístěna makovička. Mimořádně zajímavý je zděný statek čp. 39 v Hrbově, dokládající náročnou a zároveň ojedinělou plastickou výzdobu vesnického domu. Výzdoba je provedena jednak v nadpraží oken a zvláště pak ve štítě, kde nad římsou drží dva lvy balustrádu a mezi okny ve štítě byla pak ve štuce barevně vyvedena postava sv. Floriána s atributy, zarámovaná navíc do kruhu, který drží dvě mořské panny. Tato výzdoba (pravděpodobně z počátku 19. století) je dnes u objektu dochována pouze ve štítě. Celé štítové průčelí je opatřené žlutou omítkou; snesena byla též zděná klenutá brána (příloha 4).

Další skupina fotodokumentace ke staré zástavbě Polné a k lidovému stavitelství regionu pochází z 1. desetiletí 20. století a z období po 1. světové válce. Na fotografii zachycující pohřební průvod z doby po roce 1918 v Polné - m. č. Zápeklí je zdokumentována čtyřboká stodola, příčně průjezdná, krytá sedlovou střechou se šindelem. Šlo o dnes již neexistující skupinu stodol. Na snímku V. Fišara z roku 1957 je stodola statku Losenických za hřbitovním kostelem sv. Barbory, která údajně obsahovala údaje o cenách potravin z roku 1805, napsané tehdejším majitelem usedlosti Lochenbauerem. Šlo o typově stejnou stodolu, tj. čtyřbokou roubenou, na kamenné podezdívce, s polovalbovou střechou krytou již eternitem, příčně průjezdnou, se štíty ze svisle kladených prken (stodola má též výrazně nadkrytý vjezd). Na snímku stodoly pohodného při hrázi rybníka Kukle u Polné (z doby kolem roku 1900) je zachycena také roubená čtyřboká stodola krytá došky. V. Fišer zachytil na fotografii z roku 1953 roubenou čtyřbokou stodolu krytou šindelem s prkennými štíty v m. č. Polné Pod Kalvárií. Fišerova fotodokumentace pořízená až v 50. letech dokládá ještě v této době na katastru Polné výskyt čtyřbokých roubených stodol příčně průjezdných na kamenné podezdívce, se štíty ze svisle kladených prken. Na území města se kromě roubených vyskytovaly i pilířové stodoly, a to jako solitérní objekty, či ve skupinách mimo intravilán usedlosti. Stodola s nosnými pilíři vyzděnými z kamene a s prkennými stěnami, s polovalbovou střechou krytou šindelem se nachází u usedlosti čp. 386 Pod Kalvárií. Stodola pocházející z 2. poloviny 19. století má jeden mlat a dvě perny - zde místně nazývané „perníky“ - po stranách (příloha 5). Důvod budování stodol za městem byl dán skutečností, že domy v nejstarší části města kolem náměstí, budované na úzkých gotických parcelách, neumožnily v intravilánech městských usedlostí umístit ještě stodoly. Nacházely se zde pouze drobné hospodářské objekty, a to chlívký a dřevníky. Je třeba uvést, že většina majitelů těchto domů vlastnila určitou část pozemků situovaných za městem, na kterých

provozovali (převážně doplňkovou) zemědělskou výrobu. Již neexistující technické stavby (sloužící ke zpracování sukna) dokumentuje snímek z roku 1906 zachycující postřihovače ve městě Paříka v m. č. Na Rámech z 50. let 20. století. Šlo o patrový zděný objekt s mansardovou střechou a s podlomením krytým šindelem.

Z fotografické dokumentace z fondů Městského muzea v Polné lze získat nejvíce poznatků ke studiu staré městské domovní zástavby, mnohde saturující stav objektů ke konci 18. a zejména pak v 19. století. Týká se to zvláště zástavby v okrajových částech města, částečně ovlivněné půdorysnou formou domu okolních vesnic (roubených či zděných domů s lomenicemi). Je také třeba vzít v úvahu, že v roce 1863 byla značná část města postřena velkým požárem. Snímky z prvních dvou desetiletí 20. století zachycují zděné brány u usedlostí s klenutými vjezdy, které jsou ukončeny vodorovným překladem se sříškou. Podobný typ bran je podnes dochován např. na návsi obce Dobronín, ležící 6 km od Polné.

Poválečná fotodokumentace dokládá rovněž fakt, že zděná stavení situovaná na okrajích města byla ještě ve 2. polovině 50. let krytá šindelem. Domy se zpravidla vyznačovaly velkým jehlancovým kabřincem s makovičkou, s dřevěným štítem ze svisle kladečných prken s podlomením. Snímek z 1. desetiletí 20. století dokládá zástavbu domu naproti polenskému zámku. Zděný přízemní dům kartáčníka A. Varhánka se vyznačuje sedlovou střechou krytou došky, stejně tak vedle stojící patrový zděný dům – povoznictví K. Neubauera – s velkým kabřincem a makovičkou (dvířka v prkenném štítě sloužila zřejmě pro skládání zboží). Zajímavý je též snímek napůl roubené (světnice, síň) a napůl zděné Doubkovy soukenické chalupy pod školní zahradou, zbourané v 60. letech. Objekt měl přesahující zhlaví trámů na nárožích a kleštiny ve štítové stěně. Dům má po dvou oknech ve štítové a boční stěně a svou hmotou prezentuje spíše maloměstskou zástavbu. Co se týče půdorysného členění domu³ v okrajové městské zástavbě Polné, jde o trojdílný dům komorového typu, tvořený světnicí, síní a z ní vydělenou obytnou). Prostor původní světnice bývá rozdělen ve dvě či tři menší světnice. Za komorou je zpravidla situován chlév.

Článek měl poukázat na fotografickou dokumentaci ke studiu lidového domu a okrajové zástavby menšího města v regionu Polné (oblast Horácka). Pokud se týká komplexního studia lidového domu určitého regionu, jsou vypovídací možnosti fotografie (jako jednoho ze základních druhů národopisné dokumentace) přece jen determinovány, a proto je nezbytné studium archivních pramenů a dokumentace kombinovat s terénním průzkumem.

POZNÁMKY

- 1 Národopisná výstavka byla otevřena v Polné 6. 9. 1894 v budově chlapecké školy. Zahrnovala celkem tři místnosti včetně instalované selské světnice. Viz *Na paměť 15letého trvání Spolku muzejního a 10letého trvání Muzea v Polné*, Věstník Městského muzea v Polné 1910, č. 1, s. 9-10.
- 2 *Národní kroj "Pohoří" na Příbyslavsku, Polensku, českém Štöcku a okrajových moravských osadách*. Upraveno z rukopisného díla "Národopis na Polensku" od Břetislava Rérycha. Vydalo okresní sdružení katolické mládeže na Příbyslavsku spolu s krajskou družinou OSKM k miléniu svatováclavskému 1929, 26 s. Je třeba konstatovat, že tento region, co se týče lidového stavitelství, nebyl podroben systematickému národopisnému výzkumu, proto k této problematice prakticky neexistuje odborná literatura.
- 3 Jelikož z fotografické dokumentace se nedá zjistit půdorys lidového domu, bylo nutné načerpat potřebné údaje při průzkumech dochovaných objektů na síti (např. v Polně čp. 93, 357 a další).

1. Chalupa v Janovicích.

2. Klementův statek v Janovicích.

3. Statek v Záborné s roubeným špýchárkem.

4. Statek čp. 39 v Hrbově.

5. Kamenná pilířová stodola čp. 386 v Polné. Foto autor 1994.

Photodokumentation von der alten Verbauung in Polná und der
Volksarchitektur umliegender
Gemeinden aus dem Fonds des Stadtmuseums in Polná
(Der Beitrag ist dem 100. Jahrestag der ethnographischen Ausstellung gewidmet)

Lubomír Procházka

Das Stadtmuseum in Polná - eine Zweigstelle des Museum Vysočina in Jihlava - bewahrt in seinem Fonds eine wertvolle Photodokumentation für das Studium der alten Verbauung in Polná im 19. Jahrhundert und das Volksbauwesen in umliegenden Gemeinden in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts und im 1. Viertel des 20. Jahrhunderts auf. Für das Fachstudium wurde diese Dokumentierungsquelle bisher nicht ausführlicher gewertet. Den wertvollsten Komplex der Photodokumentation über das Volksbauwesen in der Region stellen die wahrscheinlich in der Zeit der Vorbereitungen für die Tscheschoslawische ethnographische Ausstellung in Prag, im Jahre 1895, angeschafften Aufnahmen dar. Die Photographien, deren Autor der Lehrer Břetislav Rérych (1872-1936) war, nahmen die alte Verbauung in Gemeinden in der Umgebung von Polná (wie Brzkov, Dobrouťov, Hrbov, Janovice, Nížkov, Věžnička, Záborná) auf.

Weitere Gruppe der Photodokumentation von der alten Verbauung und dem Volksbauwesen in der Region entstand im 1. Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts und im Zeitraum nach dem ersten Weltkrieg. Aus der Photodokumentation im Fonds des Stadtmuseums in Polná kann man die meisten Erkenntnisse für das Studium der alten Stadtverbauung, manchenorts auch den saturierten Zustand der Objekte gegen Ende des 18. und dann vor allem des 19. Jahrhunderts erwerben. Es betrifft vor allem die Verbauung in Randvierteln der Stadt.

Übersetzt von Renata Pisková

Adresa autora:

PhDr. Lubomír Procházka, CSc., Středočeské muzeum, 252 63 Roztoky u Prahy